

keppelstok

Stichting Alde Fryske Tsjerken
Publikatie nr. 58 • juni 1999

VAN DE REDAKTIE

Onze oud-voorzitter **Regnerus Steensma** beschrijft in dit nummer enkele Friese doopvonten uit de Middeleeuwen.

Oudtijds ging de pelgrimsganger naar Sion, de Heilige Stad, op weg naar de bronnen: "En zij zingen bij reidans: Al mijn bronnen zijn in u!" (Psalm 87:7). In de Christelijke kerk komt de dopeling evenzo naar de bronnen, "ad fontes", een woord naar vorm en betekenis herkenbaar in vont of fontein, symbool van levend water (Johannes 4:10 en 14; 7:38). Doopvonten droegen doorgaans afbeeldingen uit de heils- en kerkgeschiedenis, of symbolische voorstellingen uit de kerkleer. Al stonden zij in de middeleeuwse kerk niet in het liturgisch centrum, zij waren meer dan alleen maar een decor of een stuk kerkmeubilair.

Gebruik van kleuren bij de afbeeldingen in het artikel is achterwege gelaten om de aandacht voor de essentie van de voorstellingen niet af te leiden.

Onlangs is opnieuw een nieuwe voorzitter "ten doop gehouden". Binnen korte tijd hebben we de heer L. J. Lyklema als voorzitter

zien komen en gaan, al blijft hij lid van het Algemeen Bestuur. Met dank voor zijn verdienstelijke en vernieuwende initiatieven kon er een welkom worden toegeroepen aan zijn opvolger, de heer W. A. de Pree. Wij wensen hem veel inspiratie toe! Inmiddels heeft hij ook de vuurdoop ondergaan.

Ons werk kost veel hoofdbreken! Bij een toenemend aanbod aan afgedankte maar soms zeer acceptabele kerken moeten verantwoorde keuzes worden gemaakt. Broodnodige restauraties laten lang op zich wachten. Dat het daarbij zelden van een leien dakje gaat bewijst de vervallen kap op een van onze kerkjes. De suggestie is gedaan om die kap in plaats van met leien desnoods dan maar met riet te dekken!

Behalve beperkte menskracht heeft de Stichting geen onuitputtelijke bronnen, wèl bodemloze putten. En dus geen geld als water, geen fondsen "sa great as de Baeijumer fonte"!

Zondag Cantate 1999

▲ "Sa great as de Baeijumer fonte"!

▲ Doopvont Buitenpost: Agnus Dei

Middeleeuwse doopvonten uit Friese kerken

Degene die in de Middeleeuwen een kerk binnentrad, zag aan de westzijde, hetzij in het midden, hetzij bij de noordelijke ingang het doopvont. Dat was daar geplaatst omdat de ongedoopte alleen door de doop heen de gewijde ruimte mocht binnengaan en wel aan de noordzijde, omdat die kant symbolisch als het oord van ongekerstendheid gold. Het vont dat men daar aantrof, was geen koperen schaal op een stander, maar een groot stenen vont met een diepe brede kuip. Bij de Reformatie werden de oude vonten uit bijna alle Friese kerken verwijderd: van de ca. 300 vonten bleven er slechts acht bewaard, maar daaronder zijn er vier van hoge kwaliteit.

Doopritueel en doopvont

In het begin van het christendom vond de doop plaats bij open en liefst stromend water zoals de doop van Christus in de Jordaan, maar om praktische redenen veranderde dat en in de 4de eeuw werden er al aparte doophuizen gebouwd, zgn. bap-

tisteria. Later kregen belangrijke kerken het dooprecht aan welke kerken dan een doopkapel verbonden werd. In de 12de eeuw kregen ook de meeste parochiekerken het dooprecht. Bevonden zich in de baptisteria vaak diepe bekkens waarin ook volwassenen gedompeld konden worden, in de ker-

▲ De doop van een kind op een houtsnede in de serie "Van de seven sacramenten" uit 1484 door Gerard Leeu te Gouda

ken volstond men al spoedig met een vrijstaande kuip. In de eerste eeuwen was dompeling gebruikelijk maar langzamerhand ging men over op begieting. Terwijl men in sommige gebieden nog tot in de 16de eeuw heeft gedompeld, heeft men elders al sinds de 13de eeuw begoten of besprenkeld. Uit rituaalboeken van de bisdommen Münster en Utrecht uit de 15de eeuw blijkt dat beide vormen toegestaan waren.¹⁾ De kuipen van veel gotische vonten zijn reeds veel kleiner dan die van romaanse en nauwelijks meer geschikt voor dompeling.

Toen de begieting meer algemeen werd vond men de grote kuipen overbodig en lastig en ging men er in vele kerken toe over om in het vont een koperen schaal te plaatsen. Volgens een mededeling in de Gelderse Volksalmanak van 1845 waren toen op sommige Veluwe boerderijen grote koperen schalen in gebruik, die tevoren als doopbekken gediend hadden. In het Fries Museum staat een grote koperen schaal (diameter 82 cm.), afkomstig uit de terp Tinga bij Sneek, die als bekken in een vont gebruikt kan zijn.

Bij de Reformatie werden de vonten, die dikwijls met afbeeldingen van heiligen versierd waren, voor het overgrote deel uit de kerken verwijderd. Men beschouwde ze kennelijk als iets typisch rooms, want in 1593 verzocht de synode van Arnhem aan de overheid dat 'die affgodische altaren, veunten, cleusen, capellen, heiligen huyskens, ende wat sonst des ongeziffers meer is, affgebroecken ende exstirpeert werde'²⁾. Ook de synode van Harderwijk vroeg in 1595 'dat die reliquien des affgoedischen pausdoms eindlich einmael affgeschafft werden mochten, als daer sijn die altaren, sacraments ende heylighen hueskens, *dopstenen*' enz.³⁾

Uit de klachten zelf en het feit dat de klachten 10 tot 15 jaar na de Reformatie nog werden geuit blijkt wel dat de vonten niet direct uit elke kerk zijn verwijderd. In 1641 stond in Uithuizermeeden het vont nog op de oude plaats bij de kerkdeur en waren ook de vonten in Leermens, Middelstum en Huizinge nog aanwezig.⁴⁾ Sommige zijn zelfs tot in onze tijd in de kerk blijven staan, zoals in Oldeberkoop en Buitenpost. De meeste vonten zijn kapot geslagen, soms werden ze in

het westelijk deel van de kerk of in de toren begraven, sommige kregen een functie als bloembak, kalkbak of drinkbak voor vee. Hierbij zijn vele vonten flink beschadigd, meermalen doordat ze door dorpelingen als slijpsteen voor messen e.d. werden gebruikt, zoals tot in de zestiger jaren nog het geval was in het Groningse Heveskes. In Nederland bleven ruim 160⁵⁾ vonten geheel of ten dele bewaard waarvan er acht in Friesland staan.

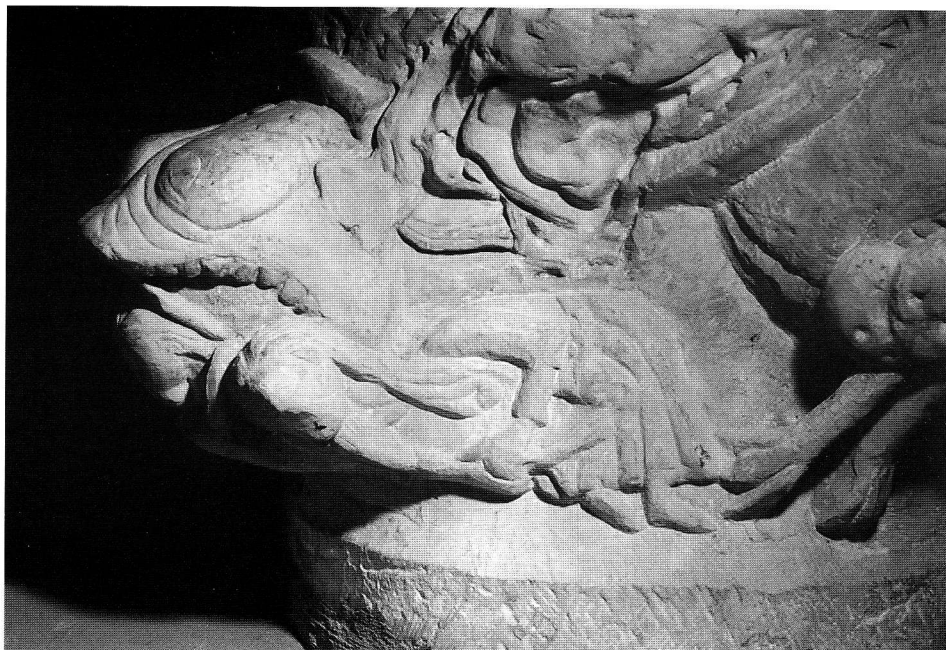
De Friese vonten

Romaans vont

Schönlank - Van der Wal⁶⁾ heeft er op gewezen dat de romaanse vonten die in Nederland bewaard bleven, in twee groepen verdeeld kunnen worden. De ene groep wordt gevormd door vonten van grijs-witte zandsteen die voorkomen in het noorden en oosten van ons land. Zij werden gemaakt in de zandsteengroeven van Gildehaus bij Bentheim, even over de Duitse grens bij Oldenzaal. De tweede groep wordt gevormd door vonten van donkere hardsteen uit groeven bij het Belgische Namen. Deze komen met name voor in het zuiden en westen van ons land. Een gotisch vont van dit materiaal, af-

▲ Het romaanse vont uit Jellum (nu kerkmuseum Janum) met onder de kuip op de vier hoeken een leeuwfiguur; vont: hoogte 84 cm; kuip: hoogte 41 cm, diepte 30 cm, middellijn 82 cm

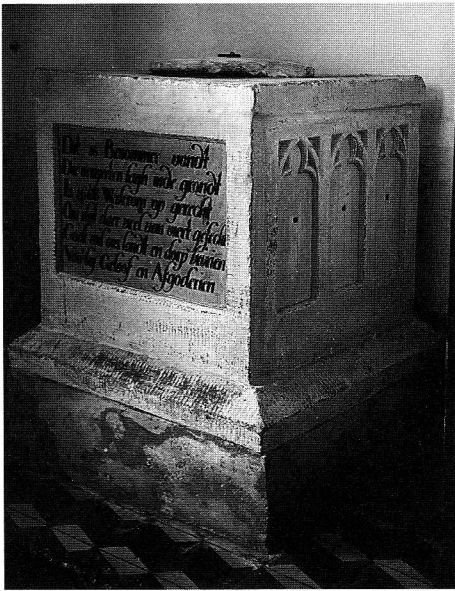
▲ Detail van de rand onder de kuip van het romaanse doopvont in När (Gotland, Zweden) met de voorstelling van een monster dat een mens verslindt

komstig uit de kerk van Kuinre, staat nu in de Martinikerk te Bolsward. Zowel uit Bentheim als uit Namen ging het vervoer zoveel mogelijk per schip en werd het laatste deel van de route naar de kerk waarvoor het vont was besteld per wagen afgelegd.

Terwijl in Drenthe⁷⁾ tien romaanse vonten bewaard bleven en geen gotische is de verhouding in Friesland andersom: hier bleven zeven complete gotische vonten bewaard en één romaans. Dit romaanse vont is afkomstig uit de kerk van **Jellum** en staat nu in het kerkmuseum van Janum. In Jellum stond het vont tot de overdracht aan het Fries Museum in de toren. De ronde kuip is versierd met friezen (decoratieve randen) die uitgevoerd zijn in laag reliëf. De bovenste bestaat uit een wingerdrank, de onderste uit waaiervormige bladeren, palmetten genaamd. Daartussen en daarboven zijn smalle randen in de vorm van touwwerk aangebracht. De kuip staat op een voetstuk met op elke hoek een leeuw die de kop naar buiten steekt. Deze dieren zijn sterk afgesleten. Het vont is gemaakt van grijsgele zandsteen. De binnenzijde van de bovenrand is iets verlaagd,

waarschijnlijk om er een schaal in te kunnen plaatsen. Door het Fries Museum wordt het vont gedateerd op ca. 1200⁸⁾.

De enige figuratieve voorstelling op de meeste romaanse vonten en ook aan het vont uit Jellum is de leeuwenfiguur aan de voet. De leeuw verwijst naar de strijd tussen goed en kwaad, tussen God en satan, tussen zonde en genade, welke strijd een belangrijk element vormde in de middeleeuwse doopleer en liturgie. Daarbij vond o.m. een exorcisme plaats, de uitdrijving van de duivel, en vroeg de priester aan de peter en meter de satan af te zweren. In een aantal romaanse kerken op het Zweedse eiland Gotland, bijv. in Vänge en Gerum, vinden we nog een vont waarbij op de voet is weergegeven hoe monsters mensen en dieren verslinden als een directe verbeelding van de duivel. De betekenis van de leeuw is op een romaans vont in het Engelse Stafford ook met woorden aangegeven, want op de kuip die door leeuwen wordt gedragen staan: DISCRETUS NON ES SI NON FUGIS, ECCE LEONES, wat betekent: Ge zijt onverstandig als gij niet vlucht, kijk uit voor de leeuwen.⁹⁾

▲ Het kubusvormige vont uit de 15e eeuw in Baijum; vont: breedte en hoogte 76 cm; voet: 91 cm

Gotische vonten

1 Gotische vonten zonder voorstellingen

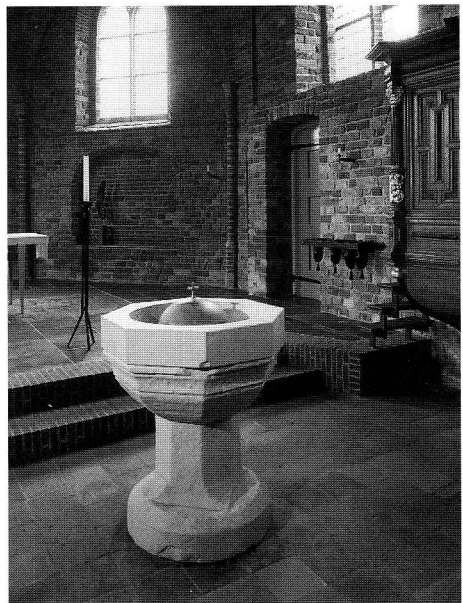
Men kan de gotische vonten in Friesland verdelen in een groep met uitvoerige (figuratieve) voorstellingen en een groep zonder voorstellingen. Bij de laatste groep gaat het om drie vonten en een fragment. In alfabetische volgorde betreft het de volgende vonten.

In de kerk van **Baijum** staat een merkwaardig vont. Het is een kubus van rode zandsteen op een iets bredere vierkante voet met een dekplaat van witte zandsteen. In deze dekplaat bevindt zich een ronde opening, kennelijk bedoeld om er een schaal in te kunnen plaatsen. De kubus heeft aan drie zijden elk drie nissen die afgesloten worden door een eenvoudige laatgotische tracering en op halve hoogte een klein gat vertonen. Mogelijk stond eertijds in elke nis een beeldje dat via het gat was vastgemaakt. Op de vierde zijde is het volgende gedicht gebeiteld:

*Dit is Baiommer vont
Die vergeeten lagh inde grondt
Is 1668 Wederom op gerecht
Om dat daer veel van wert gesecht
Godt wil ons landt en dorp bevirn
Voor by Geloof en Afgoderien*

Over de datering van het vont bestaat geen eenduidigheid. De auteurs van de Voorlopige lijst van monumenten dateren het vont in de 14de eeuw¹⁰⁾, maar een datering in de 15de eeuw ligt meer voor de hand, gezien de overeenkomst met het vont in Buitenpost (1450-1500) in vorm van de traceringen.¹¹⁾ Het vont werd bij de Reformatie in 1580 begraven maar behield zijn reputatie, zodat men het reeds in 1668 weer opgroef. Vanaf dat jaar tot 1962 stond het als een curiositeit in de hal van de kerk. Sinds 1962 staat het in de kerk en doet het weer dienst als vont.

Het vont van lichtgrijze zandsteen in de kerk van **Oldeberkoop** heeft een achtkantige kuip die met een achtkantige schacht op een rond voetstuk staat. Langs de kuip zijn enkele holle en bolle groeven aangebracht doch verder is het vont onversierd. Ook voor dit vont is een ontstaan in de 14de eeuw waarschijnlijk¹²⁾. De bovenrand van de kuip was in de loop der tijd zwaar gehavend, maar is bij de restauratie in 1964 hersteld. Bij die gelegenheid maakte de beeldhouwer Chris Fokma een koperen doopschaal met bolvormig deksel. Voor zover bekend is het vont steeds in de kerk blijven staan.

▲ 14de eeuws gotisch vont in Oldeberkoop met nieuwe bovenrand uit 1964; vont: hoogte 100 cm; kuip: diameter binnenwerks 60 cm, diepte 25 cm

▲ Hoog gotisch vont uit de 14de eeuw in Oosterwolde dat lang dienst deed als bloembak in de pastorietauin; vont: hoogte 123 cm; kuip: diepte 22 cm, doorsnede 66 cm

Het vont van grijze zandsteen in de kerk van **Oosterwolde** dateert eveneens uit de 14de eeuw¹³⁾ maar is aanzienlijk groter dan dat van Oldeberkoop en meer versierd. De achtzijdige kuip is aan één zijde versierd met een gotische vierpas, terwijl de smalle achtkantige schacht aan elke zijde een nis met eenvoudige gotische bekroning toont. Een van de randen rond de kuip is beschadigd. Lange tijd stond het vont in de tuin van de pastorie en deed daar dienst als bloembak. In de jaren veertig is het weer in de kerk geplaatst.

2 Gotische vonten met voorstellingen

Friesland bezit een drietal vonten met uitvoerige figuratieve voorstellingen die elk een uitvoeriger bespreking verdienen.

Het vont in Buitenpost

Geschiedenis

Toen de kerkvoogdij van Buitenpost in 1882 een nieuw notulenboek aanschafte kwam daar voorin een lijst met bezittingen te staan, waaronder de in de kerk aanwezige roerende goederen. Eén van die goederen is 'Een antieke doopfond', waarmee het gotische

doopvont werd bedoeld dat nu weer in de kerk staat. Dit betekent vrijwel zeker dat het vont sinds de Reformatie in de kerk is blijven staan, ondanks het feit dat het vier voorstellingen toont die nauw verbonden zijn met de katholieke theologie van de middeleeuwen. In gebruik als vont bij doopdiensten was het niet want aan de preekstoel uit het derde kwart van de 18de eeuw is met een sierlijke koperen arm een koperen doopbekken bevestigd uit dezelfde tijd. Waar het gotische vont sedert 1598 heeft gestaan is niet bekend: misschien in een hoek van de kerkruijme of in de toren.

In 1883 verhuisde het vont naar Leeuwarden omdat het door de kerkvoogdij in bruikleen was gegeven aan het Fries Museum.¹⁴⁾ In 1950 moest het museum het vont op verzoek van de kerkvoogdij weer afstaan, hetgeen met tegenzin en niet zonder moeite gebeurde. Op 19 september 1949 deelde de kerkvoogdij¹⁵⁾ aan de directie van het museum mee dat in een gecombineerde vergadering van kerkvoogden, notabelen en kerkeraad het besluit gevallen was dat het vont niet vervreemd mocht worden. Deze brief wekte de toorn op van de directeur van het museum, dr. A. Wassenbergh, daar de kerkvoogden eerder met hem de mogelijkheid hadden besproken dat het museum het vont in eigendom zou verwerven, waarbij het museum als tegenprestatie de restauratie van de rouwborden in de kerk zou betalen. Kennelijk zijn de kerkvoogden in genoemde vergadering teruggefloten. Wassenbergh is kwaad en hij schrijft in zijn brief van 21 september ten aanzien van voornoemd besluit: 'Daar neem ik geen genoegen mee en verzoek dringend de zaak fatsoenlijk te regelen zoals met mij is overeengekomen'. Per kerende post antwoordt de secretaris van de kerkvoogdij dat de zaak nog eens besproken zal worden maar hij begint zijn brief wel met de zinsnede 'Ik had niet gedacht dat iemand van uw positie zich zou laten gaan in de richting welke uit uw schrijven kan worden opgemaakt.' Kerkvoogden en notabelen houden voet bij stuk en berichten op 22 oktober per aangetekend schrijven dat het vont terug moet komen. Wassenbergh blijft tegensputteren en schrijft op 2 november dat het hem verbaast dat het besluit is genomen zonder voorkennis van de restauratie-architect en

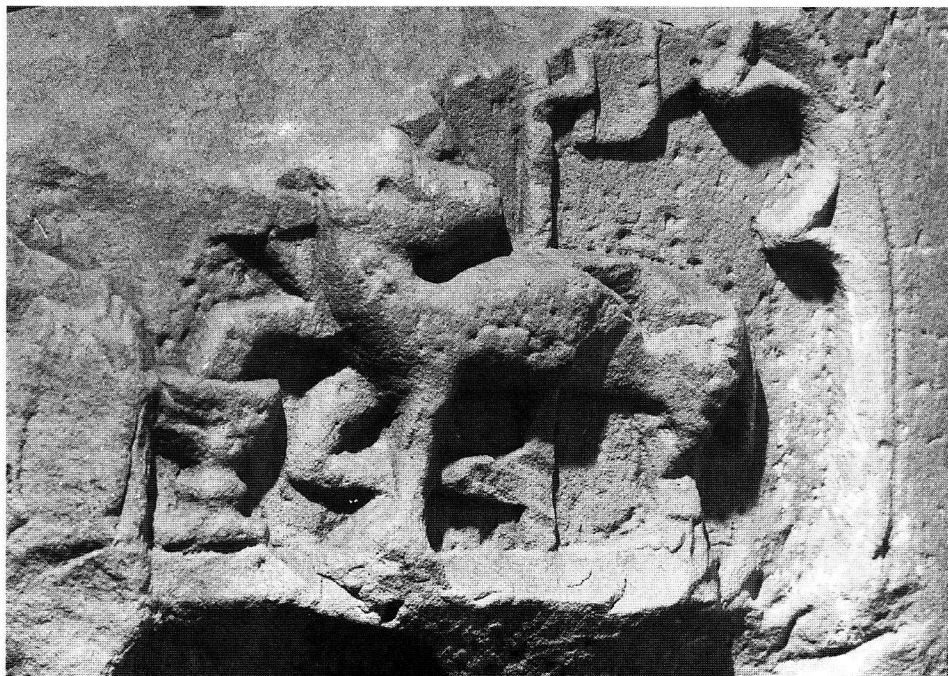
▲ Vont in Buitenpost, gemaakt tussen 1450 en 1500; vont: hoogte 101 cm (voet 29 cm, schacht 30 cm); kuip: 42 cm, diameter buitenwerks 90 cm, binnenwerks 63 cm, diepte 32 cm. Links Petrus met zijn sleutel en rechts twee nissen met gotisch visblaasmotief

▲ Detail van het vont in Buitenpost: Paulus met het zwaard

▲ Detail van het vont in Buitenpost: de pelikaan die zijn jongen voedt met zijn eigen bloed

▲ Detail van het vont in Buitenpost: het Lam Gods. Het draagt de kruisvaan en zijn bloed vloeit in de miskelk

van Monumentenzorg en verzoekt het besluit op te schorten. Op 27 december 1949 doet hij een laatste poging het vont te behouden door in een uitvoerige brief te schetsen welk een verlies het Fries Museum zal lijden als het vont verdwijnt: 'Het Buitenposter vont heeft een ereplaats in de ruimte voor de middeleeuwse kerkelijke kunst...

Duizenden mensen komen jaarlijks het museum zien, en dus ook deze ruimte. Het gemis van het doopvont zou zeer voelbaar zijn... Met het terugvragen van dit doopvont dient u stellig geen algemeen Friesch belang.' Het mocht niet baten. Op 2 februari 1950 werd het vont teruggebracht naar Buitenpost nadat men twee dagen werk had gehad het vont uit de kelder van het museum te halen.

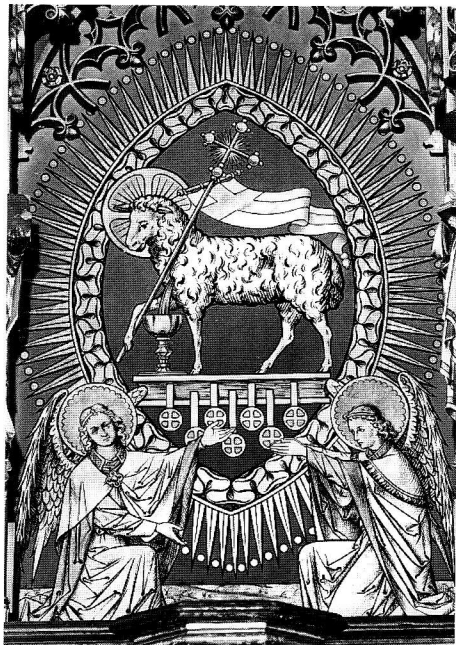
In 1950 werd het vont opgesteld in het koor van de kerk naast de altaarsteen die in dezelfde tijd op een gemetseld voetstuk was geplaatst. In 1976 kwam het vont in het midden van de kerk te staan daar men het gehele koor nodig had voor de plaatsing van stoelen.

Beschrijving

Het vont bestaat uit lichtgrijze zandsteen en is zowel bij de voet, de schacht als de kuip achtzijdig. Op twee tegenover elkaar liggende plaatsen in de rand van de kuip bevinden zich restanten van ijzer: kennelijk de plaatsen waar het deksel bevestigd was. Een deel van de rand van de kuip is weggebroken terwijl ook de figuren aan de voet sterk beschadigd zijn. Op een gaaf deel van de rand zijn enkele letters bewaard gebleven.

Hoewel enigszins beschadigd heeft het vont zijn krachtvolle werking ten volle behouden, zowel als geheel als bij de onderdelen. Bouvy is van mening dat het vont gemaakt is tussen 1450 en 1500 en hij houdt het voor Fries werk.¹⁶⁾

De achthoekige kuip heeft op vier vlakken een figuratieve voorstelling en op vier een ornamentale. De figuratieve zijn: Paulus, kenbaar aan zwaard en boek, Petrus, kenbaar aan sleutel en boek, de Pelikaan met twee jongen en het Lam Gods met kelk en kruisvlag. De gezichten van de beide apostelen zijn geschonden. Het ornamentale werk betreft een vlak met vier klaverbladen die uit

▲ *Het Lam Gods op het boek met de zeven zegels; detail van het hoogaltaar in de neogotische St. Jozefkerk in Groningen*

een bloem voortkomen, twee vlakken met twee nissen die in een eenvoudig gotisch visblaasmotief eindigen en een vlak met twee smalle nissen eveneens eindigend in visblaasmotief die gescheiden worden door een gegroefde colonnet. Onderaan de hoeken van de kuip zijn lobvormige versieringen aangebracht, wat ook het geval is op de hoeken van de schacht. Vier zijden van de voet tonen menselijke figuren die waarschijnlijk de vier fasen van het leven aanduiden.

Katholiek geloofspatroon op de kuip

De vier voorstellingen van de kuip hebben alle betrekking hebben op de vroomheidsbeleving van de late Middeleeuwen en weerspiegelen de katholieke geloofswereld die aan de Reformatie voorafging.

De voorstelling van de pelikaan die zichzelf in de borst pikt om zijn jongen te voeden met zijn eigen bloed gold al vroeg in het christendom als een symbool van Christus die met zijn bloed geestelijk voedsel geeft aan zijn volgelingen. De pelikaan is daarbij ook een verwijzing naar het bloed van Chris-

tus dat bij de eucharistie in de vorm van wijn aanwezig is. Hiermee hangt samen het offerkarakter van het zichzelf verwonden van de pelikaan: een overeenkomst met de offerdood van Christus.

Het Lam Gods, dat het kruisteken in de nimbus draagt, is een bekend beeld van Christus dat we al in het Nieuwe Testament aantreffen. Op dit vont wordt een verbinding gelegd met de viering van de offerdood in de mis want uit de borst van het Lam loopt een lijn naar een kuipvormig voorwerp wat een aanduiding is van het bloed dat in een miskelk vloeit. Ook draagt het Lam een kruisvaan. Pelikaan en Lam Gods zijn beide algemene symbolen van Christus doch zijn hier niet zonder reden samen afgebeeld, waarbij de afbeelding van de miskelk een duidelijke verwijzing naar de eucharistie is.

Petrus is afgebeeld met zijn bekende attriboot, de sleutel, waarbij op de baard van de sleutel een kruisteken is aangebracht van het type dat men ook op altaarstenen en wijdingskruisjes aantreft met vier gelijke armen. Het symbool van de sleutel gaat terug op de woorden van Jezus in Math. 16, vers 18 en 19: *En Ik zeg u, dat gij Petrus zijt, en op deze petra zal Ik mijn gemeente bouwen en de poorten van het dodenrijk zullen haar niet overweldigen. Ik zal u de sleutels geven van het Koninkrijk der hemelen, en wat gij op aarde binden zult, zal gebonden zijn in de hemelen, en wat gij op aarde ontbinden zult, zal ontbonden zijn in de hemelen.* Petrus werd de eerste bisschop van Rome en de pausen beschouwen zich als zijn opvolgers. Petrus werd zo het symbool van de katholieke kerk en met de sleutel van Petrus werd in de middeleeuwen dan ook vooral de sleutelmacht van de katholieke kerk bedoeld. De kerk had de sleutel tot de hemel en buiten de kerk is geen zaligheid.

Paulus is herkenbaar aan zijn attriboot van het zwaard. Dit is ontleend aan het verhaal over zijn dood: hij zou in het jaar 69 onder keizer Nero zijn onthoofd. Het zwaard kreeg later ook de inhoudelijke betekenis van een intensieve verkondiging van het evangelie. Petrus en Paulus waren in de middeleeuwen bekende beelden van de kerk, de ene duidend op de organisatie, de andere op de leer.

Mensfiguren op de voet

Op de vier vlakken van de voet die corresponderen met de ornamentaal versierde vlakken van de kuip zijn menselijke figuren aangebracht. Ze zijn alle meer of minder beschadigd, maar er valt wel een patroon waar te nemen. De eerste, onder het klaverblad op de kuip, toont een smal gezicht met de contouren van een smal lichaam waarvan de armen geheven zijn. De tweede toont een dik rond gezicht op brede schouders waarbij het lichaam geheel verdwenen is. Het gezicht van de derde lijkt het meest op dat van een grijsaard met een ribpatroon op de buik en zonder duidelijke schouders. Het gezicht van de vierde lijkt het meest op dat van een doodskop terwijl het lichaam een uitgemergelde skeletachtige vorm toont. Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier te maken met een weergave van de vier fasen van het menselijk bestaan: jeugd, volwassenheid, ouderdom en dood.

▲ Detail van het vont in Buitenpost: figuur langs de onderrand; waarschijnlijk het beeld van de dood

Het vont uit Tjalhuizum

Het vont uit de kerk van Tjalhuizum, dat nu in het Fries Museum staat, bestaat uit een achzijdige kuip die met een smalle achzijdige schacht op een vierkante voetplaat staat. Op elk van de acht zijden van de kuip is in diep reliëf een kop van een heilige gebeeldhouwd, terwijl de schacht aan elke zijde versierd is met gotische bogen. Vorm en materiaal van de voetplaat doen vermoeden dat deze later is bijgemaakt. Het vont werd in 1879 aan het museum geschonken door F.J. van Welderen baron Rengers te IJsbrechtum die kerkvoogd was in Tjalhuizum. Deze zal het waarschijnlijk verworven hebben in 1871 toen de oude toren van Tjalhuizum werd afgebroken en vervangen door de huidige. De kerk was reeds in 1823 afgebroken en niet meer vervangen.

Van de acht heiligen zijn vier duidelijk te identificeren: Christus met kruisnimbus, Laurentius met rooster, Barbara met toren en Andreas met kruis. Voor de andere vier is door de directie van het museum gedacht aan: Maria

▲ Het vont uit Tjalhuizum (nu Fries Museum), waarschijnlijk 2de helft 15de eeuw; vont: hoogte 88 cm; kuip: hoogte 40 cm, diepte 27 cm, diameter buitenwerks 73 cm, binnenwerks 54 cm. Links Christus met kruisnimbus en rechts Barbara met toren

▲ Detail van het vont uit Tjalhuizum: links waarschijnlijk Petrus en rechts St. Antonius Abt met klokje en monnikskap

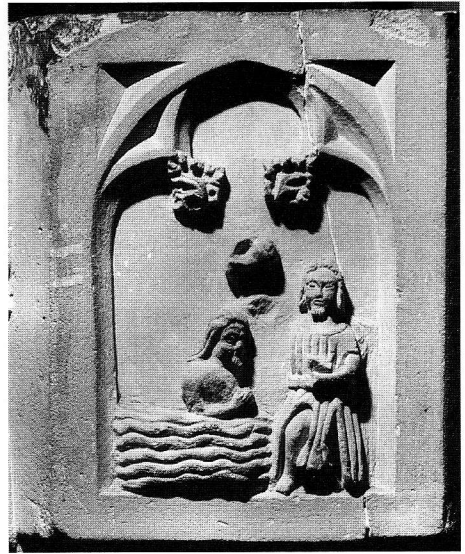
▲ Het vont uit Wier (nu Fries Museum), gemaakt ca. 1520; vont: hoogte 94 cm; kom: buitenwerks 50,5 cm, binnenwerks 40 cm, diepte 18,5 cm; voetstuk: lengte 46 cm, middellijn 28 cm. Aan de onderkant van de kuip een stam met druiventrossen en bladeren

wegens de kroon, Jozef wegens plaatsing naast Maria, Petrus wegens de gesplitste baard en Paulus wegens de puntbaard. Bouvy¹⁷⁾ heeft zich in zijn beschrijving geconformeerd aan de toeschrijvingen van het museum.

Deze toeschrijvingen roepen echter vragen op: zo zijn er naast Maria meer vrouwelijke heiligen die met een kroon worden afgebeeld en is het niet zonder meer noodzakelijk dat naast Maria, als zij de gekroonde vrouw is, Jozef moet zijn afgebeeld. Als men rekening houdt met de plaatsing van de figuren ten opzichte van elkaar, hetgeen door museum en Bouvy niet gedaan is, dan staat de gekroonde vrouwelijke heilige tegenover Barbara en zou dan zeer wel Catharina kunnen zijn die ook met kroon wordt weergegeven en dikwijls met Barbara wordt verbonden. De figuur met de puntbaard die tot nu toe voor Paulus werd gehouden heeft onderaan een (beschadigd) klokje hetgeen het attribuu is van Antonius Abt, welke toeschrij-

▲ Detail van het vont uit Wier: engel met wapenschild onder een baldakijn met gotisch bladornament

▲ Detail van het vont uit Wier: de doop van Christus in de Jordaan met rechts Johannes de Doper

ving versterkt wordt door zijn monnikskap. De man met de gesplitste baard zou Petrus kunnen zijn en de man met de puntbaard naast Catharina niet Jozef maar Paulus daar Petrus en Paulus vaak als duo optreden.¹⁸⁾

Alle koppen zijn fraai gevormd en hebben een duidelijke uitdrukking. Volgens Bouvy behoort het tot het beste Friese beeldhouwwerk uit de middeleeuwen en is het waarschijnlijk in de tweede helft van de 15e eeuw gemaakt.

Het vont uit Wier

Toen in 1881 de toren in het dorp Wier werd afgebroken vond men in de grond een doopvont van grijze zandsteen dat daarna door de kerkvoogdij in bruikleen gegeven is aan het Fries Museum. De kuip van het vont is achzijdig met vier brede vlakken aan de zijkanten en vier smalle vlakken op de afgeschuinde hoeken. Deze kuip rust op een ronde poot die versierd is met spiraalsgewijs lopende groeven.

Het vont is rijk voorzien van beeldhouwwerk. Op elk van de vier zijden van de kuip is onder een spitsboog met geleding in driepas een voorstelling geplaatst die op de doop betrekking heeft. Op de hoeken van

▲ Detail van het vont uit Wier: een priester bij een romaans aandoend doopvont

de kuip prijken onder een baldakijntje met gotisch bladornament engelen met een wapenschild. Aan de onderkant van de kuip loopt een dikke stam met druiventrosen en bladeren.

De doopvoorstellingen betreffen de volgende taferelen: de doop van Christus in de Jordaan, Christus met de Samaritaanse vrouw bij de waterput, een priester bij een doopvont en een voorstelling waarvan de betekenis tot nu toe onduidelijk was¹⁹. Op grond van de kleding is het waarschijnlijk dat de linkerfiguur een vrouw voorstelt. De rechterfiguur is een man die zijn rechterhand omhoog houdt en op het hoofd van de vrouw heeft gelegd. Met zijn linkerhand houdt hij de linkerhand van de vrouw vast. De rechterhand van de vrouw is afgebroken. Naar alle waarschijnlijkheid betreft het hier het ritueel van de reiniging van de vrouw als zij na de geboorte van een kind weer de kerk betreedt. Wegman merkt hierover op dat op de 40e dag na de geboorte moeder en kind naar de kerk komen voor de handoplegging, dat wil zeggen voor de reiniging van de moeder en de zegening van het kind.²⁰

Over de kleding van de personen verschaftte Casper Staal, conservator van het Museum Catharijneconvent, nadere inlichtingen.²¹ De hoofdbedekking van de vrouw met een soort

▲ Gravure van een grafmonument uit 1513 met een priester die eenzelfde hoofddeksel draagt als de priester op het vont uit Wier

▲ Detail van het vont uit Wier: Christus met de Samaritaanse vrouw bij de waterput

sluier aan de achterkant is waarschijnlijk een Vlaamse muts met korte vleugels. Het hoofddeksel van de priester tegenover de vrouw is een Bourgondische muts, die reeds bekend is van voorstellingen uit de 15de eeuw en gedragen werd door geestelijke en wereldlijke heren. Het gewaad van deze priester is volgens Staal tamelijk onbestemd. Het kan een superplie zijn, het koorhemd dat vaak wordt gedragen bij de doopbediening, maar kan evenzeer iets van een tabbaard zijn, want er is sprake van een brede kraag en brede manchetten. In ieder geval is het geen kazuifel, daar dat anders plooit en geen mouwen kent. Het gewaad van de priester bij het doopvont lijkt volgens Staal het meest op een lang burgerlijk gewaad.

Het is geen toog met superplie, want het afgebeelde kledingstuk is om het middel ingesnoerd en oogt als vervaardigd uit één stuk. Staal heeft de indruk dat de beeldhouwer het met de exactheid niet zo precies genomen heeft: hij hakte een gewaad

waarin hij priesters vaak zag als hij ze tegenkwam. Vandaar dat er zoveel elementen in zitten die afwijken van de gewaden die formeel bij de doopbediening waren voorgeschreven. Voorgesteld is meer de wereldlijke dracht van de geestelijken.

▲ Detail van het vont uit Wier: waarschijnlijk de rituele reiniging van een vrouw als zij na de geboorte van een kind weer de kerk betreedt

Bouvy²²⁾ is van mening dat de kwaliteit van het beeldhouwwerk veel minder is dan die op het vont uit Tjalhuizum: *De figuurtjes zijn grof gemodelleerd en slap van vorm en inhoud. Het reliëf met den doop van Christus is nog het best bewaard gebleven; de wijze waarop het Jordaanwater is aangegeven doet nog heel archaisch aan. Christus ligt a.h.w. in een 'mand' van water geknield om van Johannes het doopsel te ontvangen. De koppen vertonen weinig uitdrukking. Het reliëf van de Samaritaansche vrouw lijkt tamelijk verweerd; hier getuigen echter de gestalten der twee figuren reeds voldoende van een geringere kwaliteit.* Op grond van de uitgewerkte bladmotieven tussen de driepassen in de reliëfs en aan de druiventrossen acht Bouvy een datering tegen 1520 noodzakelijk.

Renaissance vont

Het vont uit Genum

In 1878 schonk A. Looxma Ypeij het doopvont uit de kerk van Genum aan het Fries Museum. Hij had het in 1877 gekocht van de kerkvoogdij toen in dat jaar het interieur van de kerk werd gewijzigd. Toen F.N.M. van Eyck tot Zuylichem in 1851 de kerk bezocht schreef hij: 'onder de toren staat nog op de oorspronkelijke plaats een zandstenen wijwatervat (voor een doopvont schijnt het te klein)'.²³⁾ Herma van den Berg uit de veronderstelling dat mogelijk ten behoeve van het vont de doorgang in de oostelijke torenmuur is verbreed en van een kaarsennis voorzien.²⁴⁾ De huidige toren kan volgens Van den Berg 16de eeuws zijn. De kuip van het vont heeft aan de achterzijde een staartstuk om deze in een muur te bevestigen.

De kuip vertoont aan de zijkanten ranken en aan de voorzijde twee in ornament overgaande personen die een groot schild houden, waarop de vijf wonden van Christus zijn uitgebeeld: doorboorde handen, voeten en hart. Het beschadigde randschrift aan de bovenzijde van de kuip luidt: *F. 1. 5. ... Fei Roird. Rict ...ije sijn wijf.* De letters na *Rict* moeten volgens Herma van den Berg²⁵⁾ als *Hanije* gelezen worden en het vont zou volgens haar derhalve gesticht zijn door Feije Roorda en zijn vrouw Rixt Hania. In 1511 en 1540 wordt Fejo van Roorda genoemd als grondeigenaar in Genum. Het begin van het

randschrift is door Van den Berg gelezen als *F.I.S.* en bleef voor haar onduidelijk. Nader analyse door Dolf Van Weezel Errens²⁶⁾ bracht aan het licht dat het hier gaat om de letter *F* en het begin van een jaartal met 15... De *F* zal dan waarschijnlijk staan voor 'Fecit' ofwel 'heeft gemaakt'. De zijden van het voetstuk worden geleed door pilasters en aan de voorzijde is een huismerk afgebeeld binnen een ornamentale omlijsting.

Van den Berg dateert het stuk rond 1540, zulks mede op grond van het feit dat de rechter figuur vroeg 16de-eeuwse details aan de kleding vertoont. Zij verwijst²⁷⁾ verder naar de voluten met sleufbandornamenten tussen de acantusranken en noemt het vont een zeldzaam voorbeeld van vroeg-renaisance beeldhouwkunst in Friesland.

Een moeilijke vraag is of dit werk inderdaad een doopvont is of dat het als wijwaterbekken diende. Van Eyck van Zuylichem vond

▲ Het vont uit Genum (nu Fries Museum), gemaakt ca. 1540; vont: hoogte 101 cm; kuip: hoogte 42 cm, diepte 27 cm, middellijn buitenwerks 56 cm, binnenwerks 48 cm

▲ Deel van de kuip van het vont uit Genum: twee personen dragen een schild met de vijf wonden van Christus

in 1851 dat het te klein was voor een vont. Herma van den Berg was in 1972 de mening toegedaan dat het een bekken was omdat het aan de muur bevestigd was. In 1981 spreekt zij van een vont, overigens zonder aan te geven waarom zij van mening is veranderd. Mij dunkt dat de functie van vont waarschijnlijk is dan die als bekken waarbij het belangrijkste argument wordt gevormd door de voorstelling van de wonden van Christus. Mij is deze symboliek op een wijwaterbekken onbekend en daar ook niet voor de hand liggend²⁸⁾. Ook de andere tamelijk rijke decoratie van het stuk doet eerder aan een vont dan aan een bekken denken. Dat het aan de muur bevestigd was is voor een vont weliswaar ongebruikelijk maar niet onmogelijk. In Engeland kan men daar voorbeelden van aantreffen, bijv. in Chalk.²⁹⁾

Onzekere fragmenten en voorwerpen

Steenfragmenten

In de kerk van **Weidum** ligt een plat stuk rode zandsteen met een doorsnede van ongeveer 78 cm. en een hoogte van ongeveer 9 cm. De vorm is twaalfzijdig en het onderste deel is een iets uitstekende rand waarop dierfiguren zijn aangebracht. Het is kennelijk een voetstuk of basement en werd in 1988 opgegraven in een tuin.

Ada van Deijk³⁰⁾ is van mening dat de zes kleine kruipende dieren met lange staarten hagedissen zijn en dit dier verwees in de christelijke iconografie op meer dan één wijze naar Christus. Bij het ouder worden zou het beest blind worden maar kon daarvan genezen door zijn ogen naar de zon te wenden: zo moet ook de mens de zon der gerechtigheid, Christus, zoeken. Verder werd het ontwakken van de hagedis uit zijn winterslaap geïnterpreteerd als een opnieuw geboren worden, zoals de mens opnieuw geboren moet worden in Christus. Van Deijk trekt deze lijn door naar de betekenis van het doopritueel: de onderdompeling vernieuwt de mens en doet hem wedergeboren worden en op grond hiervan uit zij de veronderstelling dat het basement wel eens als voet van een doopvont gediend zou kunnen hebben. De steensoort en de vormgeving van de diertjes wijst volgens Van Deijk op een datering in de 12de eeuw en het vont zou dan in de voorgangster van de huidige kerk hebben gestaan. Van Deijk houdt het bij een voorzichtige veronderstelling en dat lijkt mij zeer juist, daar concrete aanwijzingen ontbreken.

Afkomstig uit de kerk van **Lutkewierum** zijn twee twaalfkantige fragmenten van rode zandsteen waarvan de bovenste versierd is met een aaneengesloten reeks gotische boogjes. Ze zijn nu opgesteld in het kerkmuseum van Janum, een onderdeel van het Fries Museum. In de catalogus van het museum worden de fragmenten in de 14de eeuw

▲ Rood zandstenen bouwfragment met gotische boogjes uit Lutkewierum (nu kerkmuseum Janum)

gedateerd³¹⁾, maar gezien de fijne detaillering is een datering in de 15de eeuw meer voor de hand liggend.³²⁾ Het Fries Museum acht het waarschijnlijk dat de fragmenten het voetstuk van een doopvont hebben gevormd, zonder daar echter andere bewijsvoering voor te leveren. Derhalve is het beter van 'mogelijk' dan van 'waarschijnlijk' te spreken.

Tijdens de restauratie van de kerk in **Zweins** (1978-'80) vond men bij het graven van een sleuf langs de fundering van de noordgevel een zevental in gele klei gebakken ornamenten. Bij een vijftal betreft het complete mensfiguren en bij twee een kop, alle in de natte klei uitgesneden voordat ze gebakken werden. Gezien de Bourgondische kleding moeten de stukken in de 15de eeuw gemaakt zijn. H. Halbertsma heeft het vermoeden geuit³³⁾ dat het om fragmenten van een doopvont zou kunnen gaan. Dit is echter onwaarschijnlijk daar middeleeuwse vonten uit natuursteen plegen te bestaan en niet uit losse elementen zijn opgebouwd. Deze ornamenten hebben de vorm van een console of kraagsteen en zullen waarschijnlijk als zodanig hebben gediend in het kerkgebouw te Zweins dat aan het huidige uit 1783 voorafging.

Houten vonten?

Het Fries Museum bezit twee houten voorwerpen met een kuip, die beide voor doopvont doorgaan. De ene, gevonden in 1915 in een terp te Ferwerd, is slechts 61 cm. hoog, sterk ingedroogd en van een ruwe en primitieve vorm en afwerking. Er wijst hierbij niets in de richting van een vont en waarschijnlijk is bij P.C.J.A.Boeles³⁴⁾ de wens de vader van de gedachte geweest als hij dit voorwerp aanduidt als een vont dat wellicht dienst deed in een vroegromaanse houten kerk.

Zeer stellig is Boeles ten aanzien van het voorwerp, dat in 1883 in de Haskerveenpolder werd gevonden. Hier rust de kuip op vier dunne pootjes, die aan de buitenkant een knie hebben. Het is 87 cm hoog, terwijl de kuip 25 cm. diep is. Boeles wijst er op dat het een product is van de arme bevolking in het zand en veengebied van Zuid-Oost Friesland en voegt er aan toe dat het een der weinige houten doopvonten is die in West-Europa bewaard gebleven zijn. Elders bleven inderdaad houten bewaard, bijv. in

Engeland³⁵⁾ en Finland³⁶⁾ maar deze zijn door hun vorm duidelijker als vont herkenbaar of ze staan tot op de huidige dag in een kerk. Het is niet onmogelijk dat het voorwerp uit de Haskerveenpolder een vont geweest is, maar totdat nadere aanwijzingen gevonden zijn, is twijfel gerechtvaardigd.

Frieslands unieke collectie

Het bijzondere van de Friese doopvonten is dat hier een aantal vonten bewaard gebleven is met uitvoerige figuratieve voorstellingen, terwijl deze elders in Nederland slechts sporadisch voorkomen³⁷⁾. Verder is het unieke gelegen in de diversiteit van de voorstellingen, want elk van de vier vonten toont een ander facet van de laatmiddeleeuwse vroomheidsbeleving.

Een doopvont heeft primair met de doop te maken en derhalve ligt het voor de hand op het vont voorstellingen aan te brengen die op dit sacrament betrekking hebben. We vinden deze op het vont uit Wier waarop naast het gebruikelijke beeld van de doop van Jezus in de Jordaan de betekenis van de doop wordt aangeduid door de voorstelling van Christus met de Samaritaanse vrouw bij de put waar hij spreekt van het levende water: wie in hem gelooft zal nimmermeer dorst krijgen. Daarnaast vinden we hier een of twee voorstellingen die het sacrament van de doop zelf weergeven³⁸⁾.

In de tweede plaats is er de sacramentsleer van de kerk omtrent de eucharistie, waarin met brood en wijn de offerdood van Christus op onbloedige wijze wordt herhaald. Dit gegeven is weergegeven op het vont in Buitenpost waar het Lam Gods is verbonden met een miskelk. De sacramentsleer van de katholieke kerk is op uitvoerige wijze tot uitdrukking gebracht op een muurschildering van ca. 1570, afkomstig uit de voormalige Galleërkerk in Leeuwarden, die nu in het Fries Museum is te zien³⁹⁾.

In de derde plaats is er de leer van de kerk dat zij de sleutelmacht voor de zaligheid van de mens bezit. In Buitenpost is Petrus afgebeeld met zijn sleutel. Hij is de eerste bisschop van Rome en aldus zinnebeeld van de kerk. De sleutelmacht van de kerk ligt ook ten grondslag aan de voornoemde schildering uit de Galleërkerk.

In de vierde plaats is er de verwijzing naar de verering van de vijf wonden van Christus, zoals we die vinden op het vont uit Genum. Deze verering nam in de late Middeleeuwen in de mystiek van de vroomheidsbeleving een grote plaats in. Naast de dogmatische leer van de eucharistie werden de gelovigen opgeroepen zich geestelijk te laven aan het bloed van de Heiland dat uit zijn vijf wonden vloeide, met name uit de zijde-wond. We vinden deze verering in Friesland weerspiegeld in de stigmata of wondtekenen op het gewelf van de kerken in Jelsum en Huizum⁴⁰).

In de vijfde plaats is er het vont van Tjalthuizum met naast Christus een zevental heiligen. De verering van heiligen nam in de laat-middeleeuwse devotie-praktijk een zeer belangrijke plaats in, waarbij men vaak eerder hulp van de heilige zelf verwachtte dan zijn of haar bijstand bij God vroeg. Sporen van de heiligenverering vinden we ook elders in Friese kerken terug, bijv. in de schilderijen op de pilaren in Franeker.

Als we nu concluderen dat in Friesland een viertal stenen doopvonten bewaard bleef dat in aantal en diversiteit aan voorstellingen zijns gelijke in Nederland niet heeft, komt de vraag naar voren of hiervoor een oorzaak valt aan te wijzen. Het antwoord moet helaas ontkennend zijn: tot nu toe zijn aanwijzingen in een bepaalde richting niet ge-

vonden. Ook Bouvy verbaasde zich in 1947 bij zijn studie over de middeleeuwse beeldhouwkunst over de Friese doopvontrijkdom en merkte bij de twee vijftiende eeuwse vonten op⁴¹): *Het is wel toevallig, dat twee met figuraal beeldhouwwerk versierde vonten bewaard gebleven zijn; over het algemeen toch komen ze weinig voor, zeker in verhouding tot het aanzienlijk getal der Romaansche vonten in de Nederlanden.*

Geen duidelijke aanwijzingen, maar het zou wel heel erg toevallig zijn als deze vier vonten alleen door het toeval bewaard bleven, indien in de rest van Nederland in verhouding evenveel gotische vonten met voorstellingen aanwezig waren. Derhalve mag voorzichtig verondersteld worden dat de rijkdom op dit terrein in Friesland destijds groter was dan elders.

Naar de oorzaak vragend kunnen slechts voorzichtig in vragende vorm enkele suggesties gedaan worden. Was de welvaart op het platteland hier iets groter dan elders? Waren er misschien meer verbindingen met Engeland waar we relatief veel gotische vonten met voorstellingen vinden? Is er mogelijk een verband aan te wijzen met de Friese rijkdom aan Renaissance beeldhouwwerk op grafstenen uit de 16de eeuw? Mogelijk zal onderzoek in de toekomst iets van het raadsel ontsluiëren.

NOTEN:

- 1 Zie over de ontwikkeling van het doopritueel het trefwoord Doopsel in: L. Brinkhoff o.f.m. (red.), *Liturgisch Woordenboek* (Roermond-Maaseik 1958-1962) 585-606; H.A.J. Wegman, *Geschiedenis van de christelijke eredienst in het westen en in het oosten. Een wegwijzer* (Hilversum 1976), passim.
- 2 J. Reitsma en S.D. van Veen: *Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620. Vierde deel Gelderland* (Groningen 1895), 44.
- 3 J. Reitsma en S.D. van Veen: a.w. 49.
- 4 A. Pathuis, 'Het handschrift "Ommelands Eer" van Pater Franciscus Mijleman S.J., Missionaris der Ommelan-

den 1639-1667' in: *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, VII (1965), 60

- 5 M. Schönlanck-Van der Wal: *Middeleeuwse stenen doopvonten in Drenthe en Overijssel. Bulletin van de Stichting Drents-Overijsselse Kerken nr 16* (december 1996), 3.
- 6 Schönlanck - Van der Wal, a.w. 3
- 7 G. de Leeuw, *Drentse doopvonten van Bentheimer zandsteen* (Assen 1977).
- 8 Kerkmuseum Janum (Leeuwarden 1989), 19.
- 9 F. Bond, *Fonts and Font Covers* (London 1908), 113.
- 10 *Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, Deel IX, De provincie Friesland* ('s Gravenhage 1930), 141.

- 11 P. Karstkarel, *Ned. Herv. Kerk te Baijum* (Excursieteksten Stichting Alde Fryske Tsjerken 1978) is van mening dat zelfs gedacht moet worden aan het einde van de 15de eeuw.
- 12 *Kunstreisboek voor Nederland* (7de druk, Amsterdam 1977), 58.
- 13 *Kunstreisboek*, 60.
- 14 *Verslag Friesch Genootschap 1882-1883*, 12.
- 15 *Correspondentie* in het archief van de hervormde gemeente Buitenpost. Gaarne betuig ik mijn dank aan de archivaris van de gemeente, de heer D.R. Wildeboer, voor zijn hulp bij het opzoeken van de stukken.
- 16 D.P.R.A Bouvy, *Middeleeuwse beeldhouwkunst in de noordelijke Nederlanden* (Amsterdam 1947), 111.
- 17 Bouvy, a.w. 111
- 18 Bij de nadere analyse van de vier dubieuze heiligen ben ik veel dank verschuldigd aan Dolf Van Weezel Errens, die mij wees op de mogelijkheid van Catharina en het klokje van Antonius Abt.
- 19 Bouvy heeft in zijn studie over de beeldhouwkunst in de noordelijke Nederlanden het vondt tamelijk uitvoerig beschreven (p. 173) maar wist kennelijk de voorstelling ook niet te duiden. Hij laat hem gewoon weg en spreekt van drie reliëfs.
- 20 H.A.J. Wegman, a.w. 217. Meer gegevens over dit ritueel zijn te vinden onder het trefwoord 'Kerkgang' in: L. Brinkhoff o.f.m. (red.), *Liturgisch Woordenboek* (Roermond-Maaseik 1958-1962), 1311v.
- 21 Gaarne betuig ik mijn dank aan drs. Casper Staal voor zijn speurwerk inzake de kleding.
- 22 Bouvy, a.w., 173.
- 23 H.M. van den Berg, *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. De provincie Friesland. Noordelijk Oostergo. Deel I: de gemeente Ferwerderadeel* ('s-Gravenhage 1981), 137.
- 24 H.M. van den Berg, a.w., 137.
- 25 H.M. van den Berg, a.w., 137.
- 26 Gaarne dank ik hier Dolf van Weezel Errens voor zijn moeite om het rand-schrift van het vondt nog eens grondig te analyseren.
- 27 H.M. van den Berg, De kerken van Genum en Lichtaard, in: *Publicatieband Stichting Alde Fryske Tsjerken* (1972), 93v.
- 28 In het kerkmuseum te Janum bevindt zich een wijwaterbak uit Stavoren, die versierd is met saterkoppen en grimastrekkende mannekoppen. Deze decoratie is meer van toepassing voor een wijwaterbekken, daar het besprekelen met wijwater vanouds diende om de duivel te verdrijven.
- 29 F.A. Paley (introd.): *Illustrations of baptismal fonts* (London 1844), 52.
- 30 A. van Deijk, Een bijzondere vondst in Weidum, in: *Keppelstok. Stichting Alde Fryske Tsjerken, nr 48* (juni 1994), 159-160
- 31 *Kerkmuseum Janum* (Leeuwarden 1989), 20.
- 32 Gaarne betuig ik mijn dank aan Dolf van Weezel Errens voor zijn hulp bij de analyse van de versiering op het fragment uit Lutkewierum, alsmede voor zijn andere waardevolle opmerkingen bij de eerste versie van dit artikel.
- 33 Bericht in *Leeuwarder Courant* van 11 december 1979.
- 34 P.C.J.A. Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw. Zijn vóór- en vroege geschiedenis* ('s-Gravenhage 1951), 460.
- 35 E. Tyrrell-Green, *Baptismal Fonts. Classified and illustrated* (London 1928), 138-143.
- 36 C.A. Nordman, *Finlands medeltida konsthantverk* (Helsingfors 1980), 78v.
- 37 Een voorbeeld van een vondt met figuratief werk is het laat-gotische vondt met acht bijbelse voorstellingen in Zaltbommel. Afgebeeld in: R. Steensma, *Voorbeeld vrouwen. De mens tussen kruishout en doodskop* (Baarn 1974), 73.
- 38 Over voorstellingen van de doop: F. Nordström, *Mediaeval Baptismal Fonts. An Iconographical Study* (Umea 1984), 103v.
- 39 B. Knipping, De muurschilderingen in de Galileërkerk te Leeuwarden, in: *De Vrije Fries* 36 (1941), 52-70.
- 40 Zie voor Huizum: J.D.Th. Wassenaar, De passievoorstellingen in de Huizumer dorpskerk, in: *Keppelstok, Stichting Alde Fryske Tsjerken Publikatie nr. 50* (juni 1995), 209v.
- 41 Bouvy, a.w. 111

▲ Doopvont Buitenpost: Petrus

Een nieuwe voorzitter

▲ Wilfried Adriaan de Pree, *30 mei 1938 te Nieuwer-Amstel

- 1956-1963 studie theologie R.U. Utrecht en Universiteit Genève (Wereldraad van Kerken)
- 1964-1969 predikant N.H. Kerk te Hinde-loopen
- 1969-1973 predikant N.H. Kerk te Assen
- 1971 promotie theologie R.U. Utrecht
- 1973-1978 docent wijsbegeerte en ethiek H.B.O. Leeuwarden
- 1974-1978 lid Gemeenteraad Leeuwarden (P.v.d.A.)
- 1978-1981 wethouder gemeente Leeuwarden
- 1981-1994 Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal
- 1994-heden bestuurlijke functies bij instellingen en bedrijven, voorzitter Vereniging van Beheerders van Monumentale Kerkgebouwen in Nederland, lid bestuur Nationaal Contact Monumenten (N.C.M.), voorzitter Centrale Kerkenraad Hervormde Gemeente van Leeuwarden

Adres: Spanjaardslaan 118, 8917 AX Leeuwarden

Donateursvergadering

Op zaterdag 16 oktober 1999 wordt de jaarlijkse donateursvergadering gehouden in de voormalige Nederlands Hervormde kerk van Swichum.

AGENDA

13.30-14.00 uur: Ontvangst

14.00-15.00 uur: Vergadering

1. Opening en overzicht van de werkzaamheden van de Stichting
2. Kerkovername
3. Restauratie en onderhoud
4. Propaganda
5. Gelegenheid tot gesprek over het werk van de Stichting
6. Rondvraag
7. Sluiting

15.00-15.30 uur: Pauze

15.30-16.30 uur: Lezing met dia's door de heer Drs. G.P. Karstkarel te Leeuwarden: "De kerk van Swichum en het leven van Viglius van Aytta"

16.30-17.00 uur: Beziichtigung kerk

▲ Britsum, bezoek van Burgemeester van Leeuwarderadeel en Commissaris der Koningin in Friesland

▲ Doopvont Jellum in kerkmuseum Janum

Van de Excursie-commissie

De **NAJAARS-EXCURSIE 1999** zal worden gehouden op **zaterdag 9 oktober 1999**. Bezocht zullen worden de Hervormde kerken in **Wolvega, Oudeschoot en Langezwaag**. Vertrek per bus van NS-station Leeuwarden om 12.00 uur, terug aldaar ± 17.15 uur.

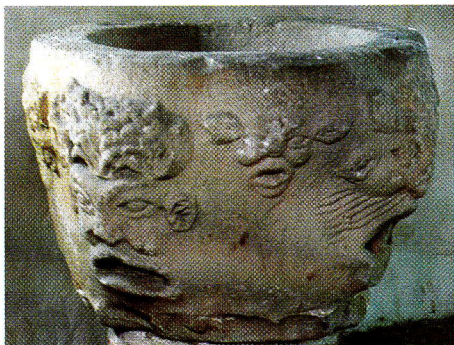
De kosten bedragen *f* 25,- per persoon, inclusief een enveloppe met beschrijvingen van voormelde kerken. Inschrijving vindt plaats zodra genoemd bedrag is ontvangen op postrekening 3690669 van de Excursie-commissie Alde Fryske Tjerken te Leeuwarden vóór 25 september 1999. Van **alle** overige deelnemers wordt *f* 6,- per persoon gevraagd als bijdrage in de kosten van de excursie. Dit is een morele verplichting. Men ontvangt dan de beschrijvingen. Nabestelling van de beschrijvingen á *f* 7,80 kan plaatsvinden via bovenvermelde postrekening.

Wolvega. De kerk werd op de onderbouw van een 13de eeuwse herbouwd in 1646. Boven de ingang aan de zuidzijde is het te lezen. De oude kerk was gewijd aan Maria Magdalena. De toren is in 1853 gedeeltelijk afgebrand. Het bovendeel kreeg toen houten opbouw met spits. Onder de toren is de kerkeraadskamer. In de kerk een zwart rouwbord voor Willem van Haren (†1728), een wit voor Duco van Haren (†1742). Drie borden vermelden de namen van vroegere predikanten. Het orgel, in 1733 gebouwd door Michaël Schwartzburg in een fraaie kas, gemaakt door Jacob Sijdses Bruinsma, is in 1968 gerestaureerd door Flentrop (Zaandam). De preekstoel dateert uit de tijd van de herbouw.

Oudeschoot. Ter vervanging van een kerk uit de 14de eeuw had begin 17de eeuw nieuwbouw plaats. De derde kerk werd in 1752 in gebruik genomen. Zij kreeg gebrandschilderde ramen van Ype Staak (Sneek), die in 1795 werden verwijderd. In 1871 werd door Jhr van Andringa de Kempenaar het orgel geschonken, gebouwd door de fa. van Dam (Leeuwarden). De eenvoudige preekstoel dateert uit de bouwtijd van de kerk. In 1971-1972 werd de opstelling van het kerkmeubilair gewijzigd. Het doophek verdween, de herenbank kwam in het koor. Veel grafstenen van patriaciaat-families zijn nog aanwezig.

Langezwaag. De kerk dateert uit 1781. De toren bevat overblijfselen van zijn voorganger. Het interieur heeft meubilair uit de 18de eeuw en een aantal grafzerken uit de 17de en 18de eeuw. Het orgel werd in 1902 gebouwd door Bakker en Timmenga (Leeuwarden) voor de Gereformeerde kerk te Gaast en werd na sluiting van deze kerk naar Langezwaag overgebracht.

W. Duinkerken

▲ *Doopvont Stavoren*

Stichting Organum Frisicum

De Stichting Organum Frisicum organiseert ook dit jaar weer interessante activiteiten.

Driedaagse orgelexcursie 19 t/m 21 augustus.

Motto: Hoogtepunten uit het oeuvre van de orgelmakers van Dam (1779-1927). De leiding is in handen van organist en van Dam-kenner Jan Jongepier en organist Theo Jellema. Voor logies kan eventueel worden gezorgd.

Open speeldag zaterdag 11 september.

Op deze (open monumenten)dag staan een dertigtal orgels in de gehele provincie ter beschikking van de liefhebber. Voor een bedrag van *f* 25,- kan men deze bespelen. Per orgel 30 minuten. Opgave is mogelijk door storting van *f* 25,- op postrekening 2377793 t.n.v. St. Org. Frisicum te Leeuwarden (vóór 15 aug.). Daarna kan men bellen (058-2127874) in week 35 voor een afspraak (30 aug. t/m 3 sept. tussen 19.00 en 21.00 uur).

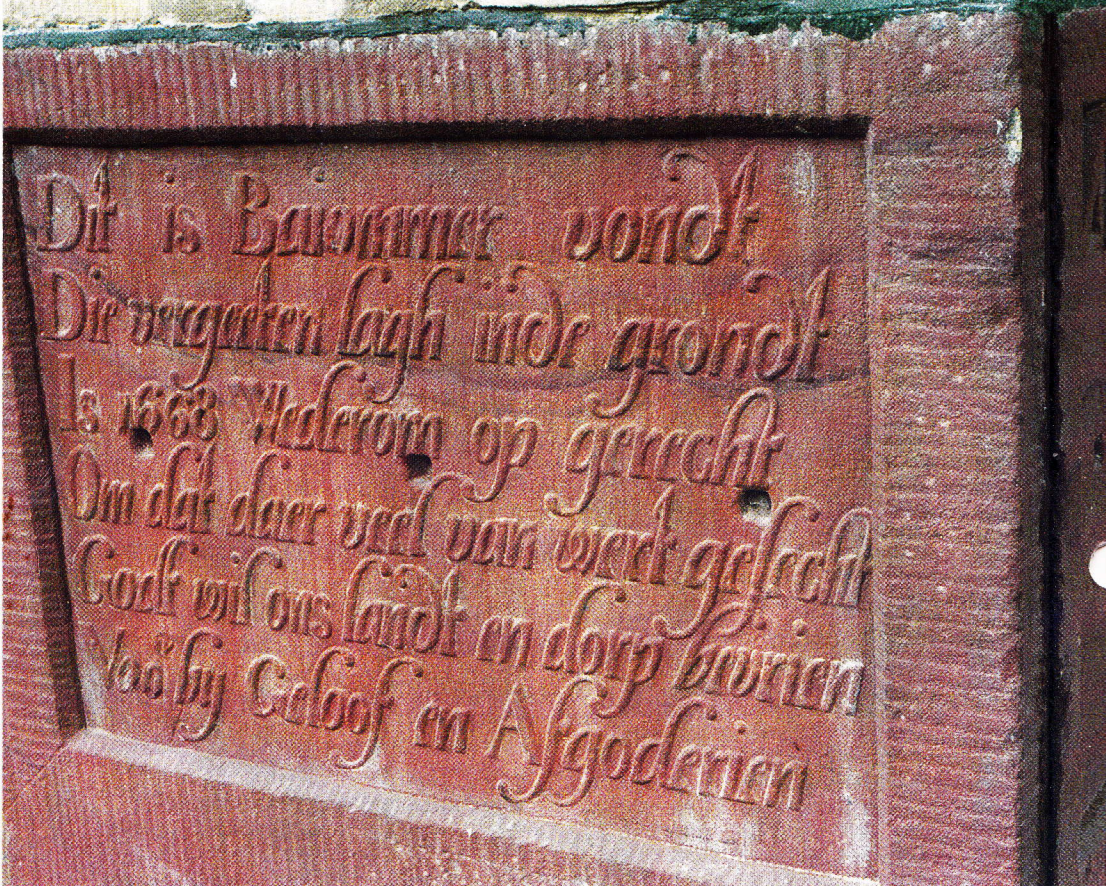
Najaarsexcursie zaterdag 25 september.

Deze excursie speelt zich af in het Noord-oosten van Friesland. Begonnen wordt (10.30 uur) in de kerk van Buitenpost. Hier bouwden de orgelmakers van Dam in 1877 een groot nieuw orgel. Hierna worden nog de kerken en orgels van Twijzel (Bakker & Timmenga, 1904) en Oudwoude (van Dam, 1856) bezocht. De excursie wordt afgesloten in de kerk van Kollum met een instrument van W. van Gruisen uit 1841.

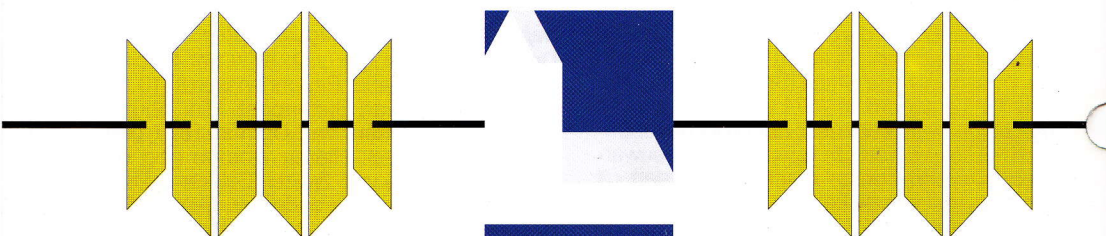
Voor informatie kunt u terecht bij de secretaris A. Fahner, Eewal 60, 8911 GT te Leeuwarden. Tel. 058-2127874, b.g.g. 051-1431360.

HERKOMST FOTO'S IN DIT NUMMER:

pagina 184-203: Liturgisch Instituut Groningen
pagina 205 (Britsum): Drs. H.T. Algra
overige pagina's: Archief S.A.F.T.

▲ Doopvont Baeijum: inscriptie

ZUIDERGRACHTSWAL 25 - 8933 AE LEEUWARDEN
TELEFOON 058 - 213 96 66 - TELEFAX 058 - 212 22 32

Postgiro 22 07 600 - Bank: Friesland Bank Leeuwarden nr. 29.81.00.703
Kantooruren: 's morgens 9.00-12.00 uur en 's middags 14.00-16.30 uur

Secretariaat 'De Keppelstok': H. van der Veen, Flecht 20, 9103 PH Dokkum, Tel. 0519-221275
Druk: Grafisch Bedrijf Hellinga, Wismastate 7, Postbus 6020, 8902 HA Leeuwarden, Tel. 058-2677555

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN